dr Maksymilian Kuśka

Archiwum i Biblioteka Bonifratrów w Cieszynie

Miejsce klasztoru i szpitala bonifratrów w Cieszynie wśród lokalnej społeczności Śląska Cieszyńskiego na przełomie XIX i XX stulecia

Abstrakt: Hospitals and other medical-oriented institutions that specialised in helping the ill and the people in need, have been exceptionally important for many communities since the dawn of time. Since its early beginnings, the Knights Hospitallers' hospital, founded in 1694 A.D. in Cieszyn, was held in high esteem by the people of the Duchy of Cieszyn and the surrounding lands, as it strived to meet the high demand for medical services. The demand for such shaped the hospital itself – from only a few simple beds in 1703 to over a hundred in the years preceeding the Great War. For the local community, the hospital was not only the place where one went seeking for help in illness, but also an important place on the economical map of the Duchy. Supplying medical care to the people of the Duchy of Cieszyn, regardless of their age and religion, in multicultural and multinational community of the Duchy during the end of the XIXth and the beginning of XXth century was undoubtedly bonding the people together.

Key words: Cieszyn, Duchy of Cieszyn, hospitals, Brothers Hospitallers

Od samego początku istnienia zorganizowanych społeczności, a później społeczeństw chrześcijańskich dbałość o osoby potrzebujące i choro-
re wysunęła się na czołowe miejsca, jako działalność zgodna z biblijnym *charitas*.

W momencie wkroczenia chrześcijaństwa na ziemię Europy Środkowej również i tu starano się wprowadzać w życie podobny wzorzec kultury medycznej. Nie inaczej stało się w Księstwie Cieszyńskim, gdzie najstarsze przekazy o istnieniu dzieł dobroczynnych pochodzą z początków XV stulecia. Nie oznacza to wszakże, iż wcześniej tego typu działalność w księstwie nie miała miejsca. Z pewnością zajmowano się opieką nad chorymi i potrzebującymi, lecz nie zachowały się na ten temat żadne źródła historyczne.

Pierwsze zachowane przekazy na temat działalności medycznej w Księstwie Cieszyńskim pochodzą z datowanego na 13 lipca 1425 roku. Odnoszą się do kwestii ekonomicznych związanych ze szpitalem miejskim¹. Z podobnego okresu pochodzą pierwsze wzmianki o szpitalach w Bielsku, nieco później powstały podobne instytucje we Fryszacie, Skoczowie Strumieniu i Frydku². Podkreślić jednak w tym miejscu należy, iż ówczesne określenie szpital nie odpowiada dzisiejszemu – instytucje tak nazwane zajmowały się głównie dawa-
niem utrzymania biednym i chorym, jak również zapewnieniem opieki osobom niezdolnym do samodzielnej egzystencji. Proces leczenia, o ile w ogóle w ówczesnych szpitalach miały miejsce, to stanowiły jedynie uboczną ich działalność.

W pierwszym okresie dziejów nowożytnych poziom kultury medycznej w Księstwie Cieszyńskim prezentował w dalszym ciągu poziom ukształtowany w okresie średniowiecza, bądź też nawet niższy,

1 I. Panic, *Kościół w średniowiecznym Cieszynie* [w:] *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. 1: *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza (1528)*, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 284–289.

2 I. Panic, *Kościół w Księstwie Cieszyńskim* [w:] *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 2: *Śląski Cieszyński w średniowieczu (do 1528 roku)*, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 448–453.

co spowodowane było dynamicznie zmieniającą się sytuacją kościoła katolickiego, na którego barkach dotychczas spoczywał zdecydowanie największy ciężar prowadzenia działalności charytatywno-opiekuńczej.

Sytuacja zmieniła się dopiero na przełomie XVII i XVIII wieku, kiedy to za sprawą fundacji Adama Borka do księstwa sprowadzeni zostali bonifratrzy. Zakon ten założony został w Hiszpanii w połowie XVI wieku, jako zasadniczą profil działalności przyjął opiekę nad chorymi i potrzebującymi, zaś bracia w czasie ślubów składają dodatkowe przyrzeczenie związane ze szpitalnictwem. Od samego początku bracia koncentrowali się nie tylko na zaspokojeniu podstawowych potrzeb chorych i potrzebujących ale przede wszystkim starali się dzięki znajomości medycyny poprawić stan ich zdrowia, z całkowitym wyleczeniem włącznie, co w sposób zasadniczy różniło ich dzieła od wcześniejszych tzw. szpitali.

Ten sposób patrzenia na rolę szpitala przełożył się na niezwykle szybką ekspansję zakonu w Starym, jak również Nowym Świecie. Bardzo szybko bonifratrzy stali się jednym z najliczniejszych zakonów południa Europy, zaś w 1605 roku dzięki fundacji wolnego pana Karola Lichtensteina objęli pierwszy szpital na północ od Alp – w Feldsbergu w Dolnej Austrii. Od tego momentu nastąpiła dynamiczna ekspansja braci miłosiernych nie tylko w Rzeszy ale także w Rzeczpospolitej, gdzie pierwszy klasztor ufundowano w Krakowie w 1609 roku³.

Począwszy od roku 1605 Zakon Szpitalny św. Jana Bożego przeżywał w Rzeszy, podobnie jak wcześniej na południu kontynentu, okres intensywnego rozwoju. Moźnowładcy fundowali kolejne klasztory w poszczególnych krajach koronnych, tak iż u schyłku XVII stulecia było ich już kilkanaście⁴. Jednym z nich oraz pierwszym na Śląsku stał się konwent cieszyński, powstały na mocy fundacji testamentalnej

3 H. Komaryńska, *Szpital Bonifratrów w Krakowie w XVII–XVIII wieku*, Lublin 2010, s. 41–48.

4 M. Kuśka, *Szpital bonifratrów w Cieszynie w latach 1900–1914*, Cieszyn 2014, s. 21–22.

Adama Borka z 17 marca 1694 roku. Budowę obiektów klasztornych, włączając w to szpital oraz kościół prowadzono w latach 1698–1719⁵, zaś pierwszego pacjenta do szpitala przeznaczonego dla siedmiu pacjentów przyjęto 24 kwietnia 1703 roku⁶.

Bardzo szybko okazało się, iż pierwotna pojemność szpitala jest dalece niewystarczająca w stosunku do ogromnych potrzeb lokalnej społeczności, w związku z tym w ciągu kilkunastu lat udało się, dzięki kolejnym fundacjom, powiększyć liczbę łóżek do dwudziestu, która to wartość pozostała niezmienna przez kilka kolejnych dziesięcioleci⁷. Kolejnych kilka łóżek ufundowanych zostało u schyłku XVIII stulecia⁸.

W półwiecze po powstaniu szpitala bonifratrów koło Cieszyna⁹ – placówki przeznaczonej wyłącznie dla mężczyzn – szpital dla kobiet i dzieci założyły w mieście elżbietanki¹⁰.

Podkreślić należy, iż w osiemnastym stuleciu sieć szpitali z prawdziwego zdarzenia była bardzo rzadka i związana głównie z zakonami – bonifratrami, elżbietankami czy też szarytkami. Najbliższe Cieszynowi szpitale znajdowały się w Zebrzydowicach w Rzeczypospolitej, w należącym do Prus Prudniku, czy Prostějovie na Morawach.

Dowodem istotnego znaczenia bonifratrów dla monarchii habsburskiej są losy zakonu w czasie rządów Józefa II, kiedy to skasowano zdecydowaną większość istniejących na terenie państwa męskich zgromadzeń zakonnych. Jeszcze u schyłku życia Marii Teresy, 9 listopada 1780 roku, ukazało się zarządzenie cesarskie, na mocy którego bonifratrów zaliczono do pierwszej klasy zakonów, a więc tych najbardziej

5 Tamże, s. 24–27.

6 AKBC 198, *Krankenprotokoll 1703–1726*, s. 3.

7 M. Kuśka, *Szpital...*, s. 26.

8 M. Kuśka, *Pochodzenie pacjentów przyjętych do szpitala bonifratrów w Cieszynie w jubileuszowym roku 1900*. „Hereditas Monasteriorum”, t. 2: 2013, s. 112.

9 Szpital zlokalizowany został za murami miasta.

10 *Sto pięćdziesiąt lat w usłudze chorych (1753–1903). Krótka historia Elżbietanek w Cieszynie z okazji poświęcenia i otwarcia nowego zakładu i klasztoru dnia 5. VIII. 1903, Cieszyn [1903]*.

użytecznych dla państwa¹¹. Tym samym, w momencie gdy na obszarze Austrii kasowano setki klasztorów bonifratrzy nie tylko prowadzili swoje dotychczasowe dzieła, ale również zdobyli się na otwarcie nowej placówki – klasztor-szpital w Vizovicach na Morawach został ufundowany i rozpoczął swoją działalność w 1781 roku¹². Nie oznacza to, że działalność prowadzona była całkowicie bezproblemowo, ponieważ administracja państwowa narzuciła w tym czasie całe mnóstwo obostrzeń i ograniczeń, niemniej w porównaniu z innymi zakonami i zgromadzeniami zakonnymi bonifratrzy cieszyć mogli się względną stabilnością swojej egzystencji¹³.

Wyjątkiem od względnie stabilnej sytuacji bonifratrów stał się kasus klasztorów w Galicji, które po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej znalazły się w granicach Austrii, nie weszły jednak w skład prowincji niemieckiego zakonu. Na podstawie memoriału nieprzychylnego braciom miłosiernym radcy dworu Johanna Wenzla von Margelika z jesieni 1783 roku cztery klasztory znajdujące się w Galicji i Nowej Galicji skasowano dekretem cesarskim z 11 grudnia 1783 roku. Podkreślić jednak należy, iż proces ten, oprócz osobistych uprzedzeń von Margelika, miał również silne uzasadnienie ekonomiczne – mimo kasaty sporej ilości klasztorów galicyjskich w latach 1781–82, w dalszym ciągu uposażenie pozostałych nie pozwalało utrzymać ich na należytych poziomach, przy ciągłym sporym obciążeniu mieszkańców kraju obowiązkami finansowymi, wynikającymi z dawniejszych fundacji na rzecz klasztorów¹⁴.

11 AKBC 7, *Continuatio Protocolli Conventus Teschinensis. Pars III*ta, s. 364–365.

12 J. Sobel, *Geschichte und Festschrift der österr. – böhm. Ordens – Provinz der Barmherzigen Brüder zu der am 28., 29. und 30. August stattfinden Feierlichkeit der Einweihung des durch die Munifizenz Sr. Durchlaucht des Fürsten Johann I. von und zu Lichtenstein neuerbauten Mutterhaus – Spitales zu Feldsberg in N.* – Oe., Wien 1892, s. 193.

13 M. Kuśka, *Problemy zakonu bonifratrów na obszarze Monarchii Austriackiej w okresie reform józefińskich, ze szczególnym uwzględnieniem konwentu cieszyńskiego*, w druku, s. 14–21.

14 M. Kuśka, *Kasata klasztorów braci miłosiernych (bonifratrów) na terenie Galicji w okresie józefińskim oraz dziedzictwo po nich pozostałe*, w druku, s. 3–4.

Na tle zachodzących w monarchii i na świecie zmian, sytuacja cieszyńskiego konwentu oraz jego rola wśród lokalnej społeczności, wydaje się być mocno ustabilizowana. Należy jednak przy tym dodać, iż w dziewiętnastym stuleciu, a szczególnie jego drugiej połowie Księstwo Cieszyńskie stało się miejscem bardzo dynamicznych przemian społecznych, związanych głównie z procesem industrializacji. Do istniejącego już w końcu XVIII stulecia przemysłu hutniczego dołączył przemysł wydobywczy. Powstawać zaczęły liczne kopalnie węgla kamiennego, a także zakłady związane bezpośrednio z ich istnieniem.

Gwałtowna industrializacja przełożyła się z kolei na istotny wzrost zapotrzebowania na siłę roboczą, którego miejscowe zasoby ludzkie nie były w stanie zaspokoić. Tym samym rozpoczęły się trwające kilka dekad silne trendy imigracyjne. Do Księstwa Cieszyńskiego przybywali robotnicy, w większości niewykwalifikowani, z rolniczych terenów całej monarchii habsburskiej oraz zagranicy, głównie pobliskich powiatów Prus – pszczyńskiego, raciborskiego, czy rybnickiego. Spośród krajów koronnych głównym źródłem siły roboczej były przede wszystkim trapiiona przeludnieniem Galicja, jak również Morawy, Czechy, Górne Węgry oraz zachodnia, rolnicza część Śląska Austriackiego.

Imigracja, mająca bez wątpienia charakter ekonomiczny, została w znacznym stopniu ułatwiona dzięki budowie kolei żelaznej. Już 1 maja 1847 roku otwarto oficjalnie odcinek C.K. Uprzywilejowanej Kolei Północnej Cesarza Ferdynanda pomiędzy Lipnikiem nad Bečwą a Boguminem. 1 września roku następnego połączono sieć kolei austriackich z pruskimi otwierając odcinek pomiędzy Boguminem, a leżącymi za Odrą Chałupkami. W kilka lat później Kolej Północną rozbudowano w kierunku Dziedzic i Trzebini, tworząc tym samym połączenie kolejowe z Galicją, ogromnym rezerwuarem taniej siły roboczej. Przełom lat 60. i 70 XIX stulecia to budowa Kolei Koszycko-Bogumińskiej, dzięki której z jednej strony można było w dogodny sposób eksportować wydobyte na Śląsku surowce oraz wyroby śląskiego przemysłu na Węgry, z drugiej zaś strony zyskano dostęp do siły roboczej Górnych Węgier, dzisiejszej Słowacji. Dzięki otwarciu w roku

1888 Kolei Miast Śląskich i Galicyjskich uzyskano z kolei dogodne połączenie Śląska Austriackiego z terenami Wschodnich Moraw¹⁵.

Budowa a później rozbudowa sieci kolejowej na Śląsku Austriackim znacznie uprościła ruchy migracyjne, jak również uczyniła je znacznie tańszymi, albowiem transport przy użyciu sieci drogowej był znacznie mniej wydajny, a co za tym idzie również droższy. Po otwarciu Kolei Miast Śląskich i Galicyjskich Cieszyn stał się sporym węzłem kolejowym, zaś miasto było osiągalne z większości miejscowości księstwa w czasie najdalej sięgającym dwóch godzin. Istniejący kształt sieci kolejowej zdeterminował również w dużym stopniu ilość oraz strukturę pacjentów przyjmowanych do tutejszego szpitala bonifratrów, biorąc pod uwagę miejsce ich zamieszkania.

W połowie XIX stulecia szpital bonifratrów w Cieszynie był instytucją silnie wrośniętą w tutejszą społeczność lokalną, jednakowoż od końca XVIII stulecia nie podejmowano działań związanych z powiększeniem placówki. Modernizowano, co oczywiste pomieszczenia szpitalne, zmieniała się z biegiem czasu filozofia leczenia i pielęgnacji oraz, co istotne, metody leczenia, jednak pojemność szpitala w dalszym ciągu nie przekraczała 25 łóżek. Ilość ta w obliczu wzrostu liczby mieszkańców, a co za tym idzie popytu na usługi o charakterze medycznym, z czasem stała się dalece niewystarczająca. W związku z tym bracia podjęli decyzję o adaptacji na rzecz szpitala niewykorzystywanych aktualnie pomieszczeń. Kosztem 11 331 florenów i 38 krajcarów¹⁶ dokonano znacznej przebudowy obiektów, co pozwoliło udostępnić nową część szpitala 10 grudnia 1882 roku¹⁷.

15 M. Jerczyński, S. Koziarski, *150 lat kolei na Śląsku*, Opole-Wrocław 1992, s. 99–102.

16 Kronika klasztorna podaje w tym miejscu wartość 9 686 florenów 92 krajcary. Zob. AKBC 10, *Continuatio Protocolli Conventus Teschinensis. Pars VIIa.*, s. 421.

17 J. Sobel, *Drugie stulecie konwentu i szpitala Braci miłosierdzia w Cieszynie*, Cieszyn 1900, s. 8.

Koszt rozbudowy szpitala został w znacznym stopniu pokryty ze źródeł zewnętrznych – sam konwent wyasygnował 2 087 florenów, arcyksiążę Albrecht Fryderyk Habsburg przekazał 2 341 florenów, sejm krajowy 6 102 floreny, Teschner Sparkasse 1 500 florenów oraz dyrektorka Florentine Kähler 100 florenów¹⁸.

Należy również nadmienić, że do prac budowlanych zaangażowano lokalnych przedsiębiorców i rzemieślników. I tak, za swoje prace budowniczy Anton Jonkisch otrzymał 2 901 fl. 70 kr., ślusarz Swoboda 104 fl. 94 kr., blacharz Monczka 492 fl. 1 kr., szklarz Alscher 156 fl. 91 kr., tapeciarsz Groch 125 fl. 75 kr., zaś malarz pokojowy Niemetz 153 floreny¹⁹.

Już wtedy wiadomo było wszakże, że szpital, mimo modernizacji i zwiększenia ilości łóżek, nie spełnia warunków higienicznych oczekiwanych od nowoczesnej tego typu placówki. Tym samym podjąć należało kroki, mające na celu poważną przebudowę bądź rozbudowę obiektów, tak by odpowiadał on najnowszemu standardowi wymaganemu od tego typu placówek. Po namyśle zdecydowano się na opcję drugą – budowę nowego skrzydła szpitalnego.

W pierwszej połowie 1895 roku Anton Jonkisch wykonał plany nowego obiektu. 17 czerwca prowincjał Jan Boży Sobel przedstawił je kardynałowi Georgowi Koppowi na zamku Johannisberg, zyskując jego przychyłność oraz 10 tysięcy florenów na budowę. Niedługo później, 3 lipca, w czasie wizyty w cieszyńskim szpitalu bonifratrów kolejne 5 tysięcy florenów dołożył arcyksiążę Fryderyk Habsburg²⁰. W ślad za nimi hojność okazały inne lokalne instytucje oraz prominenci – sejm krajowy przekazał 8 tysięcy florenów, miasto Cieszyn 2 tysiąca, zaś hrabia Heinrich Larisch-Mönnich tysiąc²¹. Spore sumy przekazały także pozostałe klasztory prowincji austriacko-czeskiej – najwięcej

18 AKBC 10, *Continuatio...*, s. 421.

19 Tamże.

20 Tamże, s. 505.

21 J. Sobel, *Drugie...*, s. 9.

otrzymano od domu prowincjalnego w Wiedniu, 5 000 florenów, oraz od konwentu praskiego 1 350 florenów²².

Darowizny te stały się również przyczynkiem do znacznych donacji na rzecz budowy wśród lokalnej społeczności. Przez kilka lat kwestarze z dużą intensywnością przemierzali Księstwo Cieszyńskie oraz pobliskie tereny ościennych krajów koronnych zbierając środki na rozbudowę. Przykładowo w lipcu 1898 roku w Polskiej Ostrawie zebrano 43 fl. 30 kr²³, zaś w sierpniu tego samego roku w Karwinie 37 fl. 50 kr²⁴. Analizując strukturę datków widać wyraźnie, iż osoby fizyczne przekazywały zazwyczaj kwoty kilkudziesięciu krajcarów, rzadziej jednego bądź dwa floreny, z kolei instytucje administracji państwowej oraz zarządy kopalń i innych zakładów przemysłowych kwoty od kilku do kilkunastu florenów. Zdarzały się wszakże datki w wysokości stu i więcej florenów. Przykładowo dyrekcja Kasy Oszczędności w Cieszynie przekazała 700 florenów, fabryka mebli *Jakub & Josef Kohn* z Cieszyna 500 florenów, a trzyniecki proboszcz Franciszek Koziar 314 florenów²⁵. Łącznie kwesty przyniosły 7 505 fl. 85 kr.²⁶, co dowodzi, iż szpital był wśród lokalnej społeczności instytucją znaną i cenioną, na którą wartołożyć nawet znaczne środki pieniężne. Dokładny wykaz lokalnych darczyńców opublikowano w raporcie z działalności szpitala za 1898 rok²⁷.

Dodać należy, iż niektóre przedsiębiorstwa bądź instytucje w miejscach datków pieniężnych dostarczyły konwentowi budulca lub innych świadczeń za darmo lub po obniżonych cenach. Proboszcz cieszyński

22 *Sprawozdanie o budowie i wykaz chorób leczonych roku 1898 w szpitalu Braci Miłosierdzia w Cieszynie (Szląsk austr.) oraz wyniku kuracji tychże z treściwem objaśnieniem statystycznym i podaniem ojczyzny wszystkich chorych których bez różnicy religii, narodowości i stanu tamże przyjęto, leczono i pielęgowano jakoteż i krótki przegląd działalności pojedynczych szpitali austriacko-czeskiej Prowincji zakonnej, Cieszyn, 1899, s. 7.*

23 AKBC 122, [Książeczka kwestarska], s. 14–18.

24 Tamże, s. 32–34.

25 *Sprawozdanie o budowie i wykaz chorób leczonych roku 1898...*, s. 8.

26 J. Sobel, *Drugie...*, s. 9.

27 *Sprawozdanie o budowie i wykaz chorób leczonych roku 1898...*, s. 7–11.

Jan Sikora za darmo przekazał konwentowi część piasku na budowę, dyrekcja Kolei Północnej obniżyła konwentowi taryfę na przewóz towarów i osób, burmistrz Cieszyna Leonard Demel von Elswehr przyczynił się do dostawy cegieł po obniżonej cenie zaś Józef Koráb de Mühlström przekazał drzewa i krzewy do klasztornego ogrodu. Ponadto budowniczy Anton Jonkisch za darmo wybudował basen oraz ogród, jak również wykonał szereg prac remontowych bez wynagrodzenia, zaś wspomniana już fabryka mebli *Jakub & Josef Kohn* z Cieszyna darowało konwentowi część koniecznych mebli, pozostałe sprzedając po obniżonej cenie²⁸. Prezentowany w obliczu stanu najwyższej konieczności stosunek lokalnych podmiotów do konwentu i szpitala jest dowodem na istotę roli, jaką odgrywały one wśród lokalnej społeczności – nie szczędząc środków finansowych gwarantowano sobie dostęp do usług medycznych na najwyższym ówczesnym poziomie.

Budowę nowego skrzydła szpitalnego zakończono jesienią 1898 roku. 3 grudnia pod przewodnictwem Karola Hudźca, wikariusza generalnego austriackiej części diecezji wrocławskiej²⁹. Łączne koszty budowy wyniosły 66 410 florenów i 85 krajcarów, przy czym biorąc pod uwagę, iż do momentu zakończenia budowy braciom udało się zgromadzić 42 466 florenów i 82 krajcary³⁰ do spłaty pozostało jeszcze 23 943 floreny i 98 krajcarów³¹, co udało się uregulować w niedługim czasie. Inwestycję po raz kolejny wykonało przedsiębiorstw Antona Jonkisch z Cieszyna. Bryłę klasztoru i szpitala po rozbudowie przedstawiono na poniższej fotografii. Na pierwszym planie widać pola orne folwarku klasztornego, zaś w głębi drogę łączącą folwark i klasztor wraz z przejazdem kolejowym i nieistniejącą już bramą.

Szpital bonifratrów po rozbudowie u schyłku XIX wieku stał się w pełni nowoczesną placówką, zdolną przyjąć ponad tysiąc pacjentów

²⁸ Tamże, s. 11.

²⁹ AKBC 10, *Continuatio...*, s. 483; J. Sobel, *Drugie...*, s. 10.

³⁰ *Sprawozdanie o budowie i wykaz chorób leczonych roku 1898...*, s. 11.

³¹ J. Sobel, *Drugie...*, s. 9.

rocznie. Chętnych przybywało zaś nieustannie, przy czym dodatkowo nastąpiło silne zróżnicowanie pacjentów pod względem językowym i narodowościowym.

Silne tendencje imigracyjne miały niebagatelny wpływ na istotną zmianę stosunków narodowościowych w Księstwie Cieszyńskim. O ile jeszcze w połowie dziewiętnastego stulecia odsetek pacjentów szpitala bonifratrów w Cieszynie pochodzących z terenów Księstwa Cieszyńskiego wynosił około 90% to w 50 lat później spadł do wartości nieco powyżej 50%³², by w roku 1910 osiągnąć wartość 49,03%³³.

Spośród pacjentów pochodzących z innych krajów koronnych na przełomie XIX i XX stulecia w tutejszym szpitalu bonifratrów dominowali mężczyźni pochodzący z terenów Galicji i Moraw. Znacznie mniej osób pochodziło z Czech czy Węgier, natomiast pojedynczy pacjenci pochodzili z bardziej oddalonych krajów monarchii.

Jak wykazano pochodzenie pacjentów cieszyńskiego szpitala bonifratrów na przełomie XIX i XX stulecia było bardzo zróżnicowane, przy czym osoby spoza Śląska Austriackiego stanowili około połowy wszystkich hospitalizowanych. Interesująca wydaje się być również analiza struktury pacjentów tutejszego szpitala biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania pacjentów, które podali w momencie przyjmowania do placówki. W tym przypadku statystykę determinowała sieć ówczesnych szpitali na terenie Księstwa Cieszyńskiego oraz dwóch miast statutarnych, leżących w jego historycznych granicach – Frydka i Bielska.

W samym Cieszynie oprócz szpitala bonifratrów istniało wówczas jeszcze kilka innych placówek szpitalnych. Jako, iż od początku do szpitala bonifratrów przyjmowano jedynie mężczyzn istniał na lokalnym rynku spory popyt na usługi szpitalne skierowane w stronę kobiet i dzieci. Odpowiedzią nań było założenie w połowie XVIII stulecia szpitala żeńsko-dziecięcego przez elżbietanki. Ponadto w drugiej połowie XIX wieku w Cieszynie powstały dwie kolejne placówki

32 M. Kuśka, *Pochodzenie...*, s. 114.

33 M. Kuśka, *Szpital...*, s. 129.

szpitalne – pierwszą z nich założyła i przez dłuższy czas prowadziła parafia ewangelicko-augsburska, drugą z kolei powołano w tutejszych koszarach i przeznaczona była tylko i wyłącznie dla wymagających hospitalizacji żołnierzy.

Jedynym większym, poza cieszyńskimi, szpitalem w Księstwie Cieszyńskim był otwarty uroczyście 1 sierpnia 1893 roku szpital cesarza Franciszka Józefa w Bielsku. Jednorazowo mógł on przyjąć do 150 pacjentów. Mniejsze placówki znajdowały się we Frydku³⁴, Polskiej Ostrawie, Orłowej, Boguminie, Trzyńcu oraz Jabłonkowie. Istniejącą sieć szpitali ogólnodostępnych uzupełniały placówki przyzakładowe. Należy jednak podkreślić, iż jedynie największe szpitale posiadały zasoby wystarczające ku temu by być w stanie nadążyć za najnowszymi trendami medycyny.

Taki kształt sieci szpitali oraz istniejąca sieć dogodnych połączeń kolejowych przełożyły się bezpośrednio na statystykę pacjentów przyjmowanych do cieszyńskiego szpitala bonifratrów, biorąc pod uwagę miejsce ich zamieszkania. Prowadząc badania do niniejszej pracy sporządzono, na podstawie protokołów chorych, analizę statystyczną miejsca zamieszkania pacjentów w roku 1907. W roku tym przyjęto do szpitala łącznie 1349 pacjentów. Pozornie zaskakujący jest fakt, iż największa ilość pacjentów była mieszkańcami nie powiatu cieszyńskiego lecz frysztackiego. Fakt ten znajduje jednak uzasadnienie w dużo większej ilości mieszkańców powiatu frysztackiego, przy jednocześnie niewielkiej pojemności tamtejszych szpitali, miejskiego oraz zakładowego, które łącznie były w stanie przyjąć 41 pacjentów³⁵. Dodatkowo biorąc pod uwagę, iż podróż pociągiem z Karwiny do Cieszyna trwała od kwadransa pociągiem pośpiesznym do pół godziny

34 J. Polášek, *Jak se ve Frýdku léčivalo...*, <http://www.nemfm.cz/o-nemocnici/historie/> [12 III 2015].

35 A. Pokludová, M. Morys-Twardowski, *Opieka zdrowotna* [w:] *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5: *Śląski Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, red. I. Panic, Cieszyn 2013, s. 406.

osobowym³⁶, można uznać, że szpital bonifratrów w Cieszynie był przez mieszkańców powiatu fryszackiego traktowany, jako bardzo dogodne miejsce koniecznej hospitalizacji.

Mieszkańcy powiatu fryszackiego w roku 1907 stanowili ponad 30% wszystkich hospitalizowanych. Przy czym Karwina leżąca w powiecie fryszackim była miejscowością z której pochodziła największa liczba pacjentów w ogóle – 182. Na kolejnych miejscach znalazły się w większości miejscowości o charakterze przemysłowym, takie jak Bogumin, Frysztat, Łazy czy też Orłowa. Spora liczba, aż 22 pacjentów, była mieszkańcami Bogumina Dworca, miejscowości która swoje istnienie zawdzięczała kolei żelaznej i której mieszkańcy w większości pracowali na kolei, bądź też w przedsiębiorstwach z koleją ściśle związanych. Koszty leczenia swoich pracowników towarzystwa kolejowe pokrywały za pomocą kolejowych kas chorych. Przykładowo w roku 1910 Kasa Chorych Kolei Koszycko-Bogumińskiej – Kranken-Cassa der k. k. priv. Kaschau-Oderberg Eisenbahn – przekazała szpitalowi bonifratrów w Cieszynie tytułem odpłatności za leczenie pracowników kolei 304 korony i 20 halerzy³⁷.

Drugim pod względem liczebności mieszkańców hospitalizowanych w roku 1907 w cieszyńskim szpitalu bonifratrów był powiat cieszyński, skąd przyjęto 400 pacjentów. Z samego Cieszyna pochodziło ponad 150 hospitalizowanych mężczyzn, na dalszych miejscach znalazły się miejscowości bezpośrednio przylegające do miasta, takie jak Bobrek (26 pacjentów), Sibica (20) czy też Żuków Dolny (15). Widoczna jest niewielka ilość pacjentów pochodzących z okolic Jabłonkowa – ci korzystali w zdecydowanej większości ze szpitala elżbietanek w Jabłonkowie oraz okolic Trzyńca, którzy wybierali z kolei lecznicę trzyniecką.

Widocznym jest, że spośród miejscowości powiatu cieszyńskiego na czołowym miejscu znalazło się samo miasto Cieszyn – 154 leczonych

³⁶ Zob. *Hendschels Telegraph. Eisenbahn-Kursbuch Deutschland, Oesterreich, Schweiz nach offiziellen Quellen bearbeitet. Mai 1914*, s. 618.

³⁷ M. Kuśka, *Szpital...*, s. 268.

pacjentów. Na kolejnych miejscach znalazły się miejscowości położone w pobliżu miasta i posiadające z nim dogodnie połączenie drogowe, bądź kolejowe – Sibica, Żuków Dolny, Bobrek czy też Trzyniec.

Zaskakująco na kolejnym miejscu pod względem liczebności hospitalizowanych w roku 1907 w szpitalu bonifratrów w Cieszynie nie znalazł się żaden z pozostałych powiatów Księstwa Cieszyńskiego, lecz leżący już na Morawach powiat mistecki. Zamieszkiwało tam 129 pacjentów przy czym najwięcej spośród nich w Ostravicach (64), Místku (25) czy Frydlancie (17).

Spora ilość pacjentów przyjmowanych z terenu powiatu misteckiego z pewnością jest wypadkową dwóch czynników – niewielkiej pojemności szpitala we Frydku oraz możliwości szybkiego transportu Koleją Miast Śląskich do Cieszyna. Podróż z Frydka trwała około 45 minut, z Frydlantu 20 minut dłużej³⁸, zaś z Ostravic około 1,5 godziny³⁹. Trzeba również wziąć pod uwagę fakt, iż część pacjentów zamieszkujących w powiecie misteckim pracowała w zakładach przemysłowych powiatu cieszyńskiego bądź frysztackiego. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż spora liczba pacjentów zarówno z powiatu misteckiego, jak i powiatu frydeckiego ciążyła ku szpitalom w Polskiej i Morawskiej Ostrawie, gdzie czas przejazdu kolejną był porównywalny, podobnie jak ilość zakładów przemysłowych.

Na dalszym miejscu znalazł się powiat frydecki – w 1907 roku hospitalizowano stu jego mieszkańców. Co ciekawe jedynie trzech było mieszkańcami samego Frydka, najwięcej bowiem pacjentów zamieszkiwało w Starych Hamrach i, co ciekawe, w Polskiej Ostrawie (po 27).

Wyraźnie mniej pacjentów hospitalizowanych w roku 1907 pochodziło z powiatu bielskiego. Bez wątpienia uwarunkowane to zostało istnieniem w Bielsku sporego i nowoczesnego szpitala cesarza Franciszka Józefa. Do szpitala bonifratrów w Cieszynie zgłaszali się tym samym w większych ilościach prawie wyłącznie mieszkańcy miejscowości

³⁸ Zob. *Hendschels Telegraph...*, s. 610.

³⁹ Tamże, s. 529.

zdecydowanie bliższych Cieszynowi – Skoczowa (12 pacjentów), Ustroń (11), Golezowa czy też Dębowca (po 4).

Nieliczenie reprezentowani byli wśród pacjentów mieszkańcy pozostałych powiatów Śląska Austriackiego – w roku 1907 przyjęto ich jedynie trzech, dwóch z powiatu opawskiego i jednego z powiatu karńskiego. Niewielka ich ilość można uzasadnić ciężeniem w kierunku szpitali w Morawskiej bądź Polskiej Ostrawie czy też leżących na Śląsku Opawskim.

Spośród powiatów morawskich, poza міsteckim stosunkowo licznie reprezentowani byli w roku 1907 mieszkańcy powiatu Moravská Ostrava – było ich 41. Poza nimi reprezentanci innych krajów powiatów Moraw oraz pozostałych krajów koronnych byli stosunkowo nieliczni.

W zauważalnej ilości występują z kolei osoby bezdomne (17 pacjentów), w podróży (13) lub też tacy, w których danych brakuje jakiegokolwiek wpisu, odnoszącego się do miejsca zamieszkania (8). Licznie reprezentowane są także osoby określane jako *przyjezdni*. Najprawdopodobniej tak określano imigrantów, którzy zachorowali w czasie podróży, lub też bezpośrednio po jej zakończeniu, nim zdążyli znaleźć w Księstwie Cieszyńskim miejsce tymczasowego, bądź stałego pobytu. W 1907 roku hospitalizowano ich w tutejszym szpitalu trzydziestu.

W poniższej tabeli zestawiono pacjentów hospitalizowanych w cieszyńskim szpitalu bonifratrów ze względu na miejsce zamieszkania. Mieszkańców Księstwa Cieszyńskiego podzielono ze względu na powiat zamieszkania, natomiast pozostałych pacjentów ze względu na kraj koronny bądź państwo, w którym zadeklarowali miejsce zamieszkania.

Tab. 1. Liczba pacjentów w roku 1907 wg zadeklarowanego miejsca zamieszkania.

Miejsce zamieszkania		Liczba hospitalizowanych
Księstwo Cieszyńskie	Powiat Frysztat	491
	Powiat Cieszyn	404
	Powiat Frydek	100
	Powiat Bielsko	63
Śląsk Opawski	Łącznie	3
Morawy	Łącznie	177
Węgry	Komitat Trencsen	15
Galicja	Łącznie	9
Czechy	Łącznie	4
Prusy	Łącznie	2
Dolna Austria	Łącznie	3
W trakcie wyjazdu do Ameryki		1
Bezdomny		17
W podróży		13
Bez źródeł utrzymania		1
Brak		8
Ze szpitala w Nowym Jiczynie		1
Przyjezdni	Łącznie	31
Nazwa nierozpoznana		5
	Razem	

Źródło: Oprac. własne na podstawie AKBC 215, Kranken-Protocoll Vom 1 I 1907 bis 10 X 1908.

Oprócz pełnienia niezwykle istotnej roli na lokalnym rynku usług medycznych, klasztor bonifratrów w Cieszynie stanowił również niezwykle istotny element lokalnego organizmu gospodarczego. Był odbiorcą licznych usług, o czym wspomniano już wyżej, jak również konsumentem znacznej ilości towarów dostarczanych przez lokalne

przedsiębiorstwa – żywności, środków czystości, wyposażenia, artykułów gospodarstwa domowego itd. Ponadto sam wprowadzał na lokalny rynek produkty pochodzące z własnego gospodarstwa rolnego oraz apteki.

Dowodem dużej aktywności klasztoru, jako konsumenta są zachowane w klasztorным archiwum księgi zakupów. Prowadzono je w celu ewidencjonowania zakupów od stałych dostawców, tak by w miejsce każdorazowego regulowania rachunku za dostawę czynić to w sposób zbiorczy, w umówionym z dostawcą terminie. Z omawianego okresu w archiwum klasztorным zachowało się kilkanaście tego typu obiektów – sygn. AKBC 103–115. Dzięki nim wiadomo, iż dostawcą artykułów spożywczych i przemysłowych do klasztoru była firma *Carl Bernatzik & Sohn* z Cieszyna⁴⁰. Mięsa dostarczała masarnia Johanna Scheya (poźniej Josefa Scheya i Anny Schey)⁴¹ zaś potrzebne artykuły żelazne nabywano w handlu żelaznym Adama Kołodziejczyka⁴². Przykładowo w styczniu 1906 roku tylko do apteki od firmy *Carl Bernatzik & Sohn* nabyto artykuły przemysłowe za 106 koron i 45 halerzy⁴³, zaś od masarni Scheyów mięso za 442 korony i 60 halerzy⁴⁴.

Jednocześnie klasztor na lokalny rynek wprowadzał spore ilości mleka czy warzyw, pochodzących z własnego gospodarstwa rolnego. Warto przy tym zauważyć, że aż do połowy XIX wieku klasztor posiadający winnice i browar był również dostawcą wina i piwa na rynek lokalny, równocześnie odprowadzając z tego tytułu podatki należne państwu⁴⁵. Dodatkowo klasztorна apteka była ważnym elementem

40 Zob. AKBC 104, [Księga zakupów]; AKBC 106, *Kaufmannsbuch Küche*; AKBC 107, [Księga zakupów artykułów spożywczych i przemysłowych od firmy *Carl Bernatzik & Sohn*].

41 Zob. AKBC 105, *Fleischbuch der Barmherzigen Brüder*; AKBC 108, *Fleischbuch Schey*; AKBC 109, *Fleischbuch*; AKBC 110, [Księga odbioru towarów mięsnych]; AKBC 112, *Fleischbuch Schey*; AKBC 113, [Księga odbioru towarów mięsnych].

42 Zob. AKBC 111, *Adam Kołodziejczyk Eisenhandlung*.

43 AKBC 107, [Księga...], s. 43.

44 AKBC 109, *Fleischbuch*, s. 197.

45 Zob. M. Kuśka, *Księga kasowa konwentu bonifratrów w Cieszynie z lat 1833–1844*, Cieszyn 2012.

lokalnego rynku farmaceutycznego, nabywając surowce i półprodukty oraz sprzedając gotowe medykamenty⁴⁶.

Szpital, jako instytucja potrzebująca znacznych środków finansowych na utrzymanie i leczenie chorych był również absorbentem pieniędzy, pochodzących głównie, oprócz zbiorów, odsetek od kapitałów oraz dochodów z własnej działalności gospodarczej, od licznie działających na Śląsku Austriackim oraz w krajach ościennych kas chorych. W roku 1910 z tego źródła pozyskano 21 100 koron z czego najwięcej na rachunek konwentu przełały powiatowa kasa chorych we Frysztacie – *Bezirkskrankenkasse in Freistadt*, powiatowa kasa chorych w Cieszynie – *Bezirkskrankenkasse in Teschen*, kasa chorych walcowni rur Alberta Hahna w Boguminie – *Betriebskrankenkasse Albert Hahn Röhrenwalzwerk in Oderberg*, czy też powiatowa kasa chorych w Místku – *Okresní nemocenská pokladna v Místku*. Spore środki na leczenie swoich ubezpieczonych przelewała również wspomniana już Kasa Chorych Kolei Koszycko-Bogumińskiej⁴⁷.

Konwent bonifratrów w Cieszynie, a w szczególności przyklasztorny kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny na przełomie XVIII i XIX stulecia były już stałym elementem miejscowego życia religijnego. Do kościoła uczęszczało stałe grono wiernych z Cieszyna i okolic, zarówno osoby polsko, jak i niemieckojęzyczne. Dowodem tego jest odprawianie mszy w języku polskim i niemieckim w czasie ważnych dla klasztoru uroczystości. Przykładowo w czasie jubileuszu dwustulecia działalności klasztoru, który miał miejsce w dniach od 30 listopada do 2 grudnia 1900 roku w czasie dwóch pierwszych dni kazanie, suma i błogosławieństwo odbyły się w języku polskim, zaś w ostatnim dniu obchodów w języku niemieckim⁴⁸. Również i ogłoszenia drukowane z okazji uroczystości i świąt zakonnych

46 Zob. AKBC 190, [*Miesięczne zestawienia sprzedaży apteki*].

47 M. Kuśka, *Szpital...*, s. 167–270.

48 J. Sobel, *Drugie...*, s. 13–14.

były bądź to dwujęzyczne, bądź to osobne w języku polskim i niemieckim, o czym świadczy niżej zamieszczony przykład z lutego 1913 roku.

Jak pokazano, konwent i szpital odgrywały bardzo istotną rolę wśród lokalnej społeczności Księstwa Cieszyńskiego. Szczególnie silnie obecność ta zaakcentowana była na przełomie XIX i XX wieku, kiedy to w związku z intensywną industrializacją oraz silnymi zmianami demograficznymi w zachodniej części księstwa wzrósł w sposób widoczny popyt na usługi medyczne.

Działalność bonifratrów wśród lokalnej społeczności nie objawiała się wszakże jedynie za pomocą działalności charytatywnej oraz medycznej, ale także z uwagi na zajmowanie silnej pozycji konsumenta a zarazem dostawcy na rynku artykułów rolnych, konsumowania licznych produktów przemysłowych potrzebnych do działalności apteki i szpitala oraz dostarczania na lokalny rynek farmaceutyków. Pominąć nie można także działalności duszpasterskiej, która w doskonały sposób uzupełniała duszpasterstwo prowadzone przez duchowieństwo diecezjalne w gęstej na terenie księstwa sieci parafialnej.

Można stwierdzić, iż bracia miłosierni od ponad trzystu lat nie tylko stali się stałym elementem społeczności lokalnej, ale również w wielu przypadkach byli czynnikiem, który lokalną społeczność kształtował, bądź też nadawał jej kierunek ewolucji.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- AKBC 7, *Continuatio Protocolli Conventus Teschinensis. Pars IIItia.*
AKBC 10, *Continuatio Protocolli Conventus Teschinensis. Pars Vita.*
AKBC 104, [Księga zakupów].
AKBC 105, *Fleischbuch der Barmherzigen Brüder.*
AKBC 106, *Kaufmannsbuch Küche.*
AKBC 107, [Księga zakupów artykułów spożywczych i przemysłowych od firmy Carl Bernatzik & Sohn].

AKBC 108, *Fleischbuch Schey*.

AKBC 109, *Fleischbuch*.

AKBC 110, [*Księga odbioru towarów mięsnych*].

AKBC 111, *Adam Kołodziejczyk Eisenhandlung*.

AKBC 112, *Fleischbuch Schey*.

AKBC 113, [*Księga odbioru towarów mięsnych*].

AKBC 122, [*Książeczka kwestarska*].

AKBC 190, [*Miesięczne zestawienia sprzedaży apteki*].

AKBC 198, *Krankenprotokoll 1703–1726*.

Hendschels Telegraph. Eisenbahn-Kursbuch Deutschland, Oesterreich, Schweiz nach offiziellen Quellen bearbeitet. Mai 1914.

Sto pięćdziesiąt lat w usługach chorych (1753–1903). Krótka historia Elżbietanek w Cieszyńsku z okazji poświęcenia i otwarcia nowego zakładu i klasztoru dnia 5. VIII. 1903, Cieszyn [1903].

Sprawozdanie o budowie i wykaz chorób leczonych roku 1898 w szpitalu Braci Miłosierdzia w Cieszyńsku (Śląsk austr.) oraz wyniku kuracji tychże z treścią objaśnieniem statystycznym i podaniem odczuć wszystkich chorych których bez różnicy religii, narodowości i stanu tamże przyjęto, leczono i pielęgnowano jakoteż i krótki przegląd działalności pojedynczych szpitali austriacko-czeskiej Prowincji zakonnej, Cieszyn, 1899.

OPRACOWANIA

Jerczyński M., Koziarski S., *150 lat kolei na Śląsku, Opole-Wrocław 1992.*

Komaryńska H., *Szpital Bonifratrów w Krakowie w XVII–XVIII wieku, Lublin 2010.*

Kuśka M., *Kasata klasztorów braci miłosiernych (bonifratrów) na terenie Galicji w okresie józefińskim oraz dziedzictwo po nich pozostałe, w druku.*

Kuśka M., *Księga kasowa konwentu bonifratrów w Cieszyńsku z lat 1833–1844, Cieszyn 2012.*

Kuśka M., *Pochodzenie pacjentów przyjętych do szpitala bonifratrów w Cieszyńsku w jubileuszowym roku 1900. „Hereditas Monasteriorum”, t. 2: 2013, s. 112.*

- Kuśka M., *Problemy zakonu bonifratrów na obszarze Monarchii Austriackiej w okresie reform józefińskich, ze szczególnym uwzględnieniem konwentu cieszyńskiego*, w druku.
- Kuśka M., *Szpital bonifratrów w Cieszynie w latach 1900–1914*, Cieszyn 2014.
- Panic I., *Kościół w Księstwie Cieszyńskim* [w:] *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 2: *Śląski Cieszyński w średniowieczu (do 1528 roku)*, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 448–453.
- Panic I., *Kościół w średniowiecznym Cieszynie* [w:] *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, t. 1: *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza (1528)*, red. I. Panic, Cieszyn 2010, s. 284–289.
- Panic I., *Oświata, kultura, opieka społeczna* [w:] *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 3: *Śląski Cieszyński w początkach czasów nowożytnych (1528–1653)*, red. I. Panic, Cieszyn 2011, s. 301–305.
- Pokludová A., Morys-Twardowski M., *Opieka zdrowotna* [w:] *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5: *Śląski Cieszyński od Wiosny Ludów do I wojny światowej (1848–1918)*, red. I. Panic, Cieszyn 2013, s. 406.
- Polášek J., *Jak se ve Frýdku léčivalo...*, <http://www.nemfm.cz/o-nemocnici/historie/>. [12 III 2015].
- Sobel J., *Geschichte und Festschrift der österr. – böhm. Ordens – Provinz der Barmherzigen Brüder zu der am 28., 29. und 30. August stattfindenden Feierlichkeit der Einweihung des durch die Munifizenz Sr. Durchlaucht des Fürsten Johann I. von und zu Lichtenstein neuerbauten Mutterhaus – Spitäles zu Feldsberg in N. – Oe., Wien 1892.*
- Sobel J., *Drugie stulecie konwentu i szpitala Braci miłosierdzia w Cieszynie 1900.*

Teschen
a. d. Olsa.

Innere der Kirche.

Krankensaal.

Äußeres.

Kloster der Barmherzigen Brüder.

Klasztor i jego wnętrza w początkach dwudziestego stulecia.

Teschen. Bobertal.

Klasztor i szpital bonifratrów w Cieszynie w początkach XX stulecia.psd.

558

Uroczystość koronacji Niepokalanej P. M.

Konwent zakonu Braci Miłosiernych w Cieszynie urządza za zezwoleniem Jego Eminencji Najprzewielebniejszego Księcia-Biskupa Jerzego kardynała Koppa, dnia 9. lutego 1913 jako przeduroczystość święta zjawienia się Najświętszej Panny Maryi w Lourdes

uroczystość koronacji

statuy Matki Boskiej w kościele zakonnym i zaprasza niniejszem na nią wszystkich wiernych.

Porządek dzienny:

W poprzednim dniu, d. 8. lutego o godz. 6. wieczór nabożeństwo z ^{Świętym Sakramentem} ~~pożegnaniem~~.

W niedzielę, dnia 9. lutego:

Przed południem: Godz. 8. Msza św.
Godz. 8½. Niemieckie kazanie, wygłosi Przew. O. ks. zakonny Apolinary Hrabal.
Godz. 9. Suma z asystencją, odprawi Przew. O. ks. Ignacy Mieloch, superyor T. J.
Godz. 10. Koronacja Niepokalanej P. M. przez Przew. O. ks. superyora.
Godz. 10¼. Polskie kazanie, wygłosi Przew. ks. Józef Londzin, poseł do Rady państwa.
Godz. 10¾. Uroczyste ^{Świętym Sakramentem} ~~pożegnaniem~~.
Godz. 11. Śpiewana Msza św., odprawi Przew. O. ks. zakonny Walfridus Ulrich, przeor.
Po południu: Godz. 4. Niemieckie nabożeństwo z ^{Świętym Sakramentem} ~~pożegnaniem~~.
Godz. 6. Polskie nabożeństwo z ^{Świętym Sakramentem} ~~pożegnaniem~~.

Od 10. do 16. lutego:

Wieczór: Godz. 6. Nabożeństwo z ^{Świętym Sakramentem} ~~pożegnaniem~~ przed statua koronacyjną. ^{16. 9. 1913. wieczór, 6 h. 30 min.}

**Konwent zakonu Braci Miłosiernych
w Cieszynie.**

Ogłoszenie o uroczystościach koronacji statuy Matki Boskiej
zaplanowanych na 9 lutego 1913 r.psd.